

TAMÁSI BALÁZS

Dualisztikus jellegű eszmék metszéspontjai Qumránban

A Gábor György professzor tiszteletére most megjelenő ünnepi kötetbe szánt tanulmány megírásakor egy több szempontból aktuális és egyben személyes vonatkozású témát szerettem volna választani. Gyurival való első találkozásaim idejétől kezdve, amikor a Magyar Hebraisztikai Társaság éves konferenciáin adtunk elő – én kezdő hebraistaként, ő pedig több kutatási terület elismert tudósaként és egyetemi oktatójaként – rögtön felismertem a hellenisztikus és római kori zsidósággal kapcsolatos közös, de ugyanakkor eltérő diszciplínák felől közelítő érdeklődésünket. Később az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetemen, Gyuri kollégájaként még jobban megéreztem a vele folytatott megtisztelő és inspiráló beszélgetések során, hogy mindkettőnk elhivatottsága a judaizmus és kereszténység közös hátterének és örökségének megértése, valamint a két vallás szétválásának és ambivalenssé váló kapcsolatának ókori időszakra vonatkozó feltárása. Az is kiderült, hogy az ókori zsidóság iránti elkötelezettség mellett, a néhai országos főrabbi és a Rabbiképző Intézet korábbi igazgatója iránti tisztelet és szeretet is összeköt minket. Így tehát nem véletlen, hogy Schweitzer József professzor z^cl emlékére 2020-ban rendezett konferencián¹ elhangzott előadásom írott változatával szeretném Gyurit a 70. születésnapján köszönteni egy olyan cikkel, amely a kereszténységet egy-két évszázaddal megelőző qumráni szövegekben található dualisztikus eszmékkal foglalkozik.² A téma gazdagsága, sokrétűsége és jelen írás terjedelmi keretei ellenére döntöttem amellett, hogy az általam újdonságnak vélt legfontosabb gondolataimat megosszam a tudományos és érdeklődő olvasóközönséggel. Cikquem megírásának további indítéka, hogy a probléma összefüggő tárgyalására a hazai szakirodalomban nem találtam példát, és a külföldi kutatásban is maradtak megválaszolatlan kérdések. A magyarországi Qumrán-kutatásban van előzménye e témának: a fájóan fiatalon elhunyt tudós és barát, Xeravits Géza által szerkesztett *Dualism in Qumran* című 2010-ben megjelent konferenciakötet,³ az elmúlt évtizedek egyik sikeres próbálkozása volt, hogy a kérdés szakértőit a korábbi következtetések újraértékelésére és új eredmények publikálására sarkalja. A nemzetközi kutatás eredményei ellenére bennem maradt hiányérzet arra ösztönzött, hogy a legtipikusabbnak tartott qumráni dualisztikus eszmék és az ún. parabiblikus vagy pseudepigráf szövegek-

¹ Lásd *Dualisztikus eszmék metszéspontjai Qumránban*; az előadás elhangzott a Magyar Hebraisztikai Társaság által szervezett és 2020. február 5-én az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetemen megrendezett Schweitzer-lectures nevű konferencián, a Xeravits Géza emlékszekción belül.

² E témával a 2004-ben megvédett hebraisztika szakos diplomamunkám egyik fejezetében is részletesen foglalkoztam, tekintettel arra, hogy Belial alakjának a qumráni szövegekben való előfordulásai e háttérvizsgálat nélkül nehezen lettek volna értelmezhetőek.

³ Lásd Géza G. Xeravits (ed.): *Dualism in Qumran*. Library of Second Temple Studies 76. London – New York: T & T Clark International, 2010. Egy évvel később jelent meg a témát szélesebb vallástudományi kitekintéssel bemutató kötet: Armin Lange, Eric M. Meyers, et al. (eds.): *Light Against Darkness. Dualism in Ancient Mediterranean Religion and the Contemporary World*. Journal of Ancient Judaism Supplements 2. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2011.

ben megjelenő elképzelések egymásra hatását, összeolvadását, azaz különböző dualisztikus hagyományok közös metszéspontjait megvizsgáljam. A téma bevezetéseként előbb a qumráni „dualizmus” lehetséges háttérét, fogalmát és annak típusait tárgyalom. Folytatásként az eddigi kutatási eredményekre támaszkodva előbb a „dualizmus” közösségi iratokban található fontosabb szöveghelyeit veszem górcső alá, majd pedig egy-egy általam relevánsnak tartott ókori zsidó pszeudepigráf irodalmi hagyomány qumráni szövegvariánsaiban vizsgálom az egyes dualisztikus eszmék jelenlétét.

A qumráni „dualizmus” lehetséges háttere

Mielőtt a qumráni szövegekben megjelenő dualisztikus eszmékkel és tipológiájukkal foglalkoznánk, elengedhetetlen a téma szempontjából a qumráni „dualizmus” lehetséges eredetének és kialakulásának kérdéskörét érinteni. A qumráni szövegeknek a tanulmányozása során kezdettől fogva felmerült a kutatók egy részében a kérdés, hogy vajon minek a hatásra alakulhattak ki vagy kerültek be a qumráni monoteizmusba ennyire fejlett dualisztikus eszmék. Ahogy azt majd részletesebben is bemutatjuk, ennek a háttérben szentírási gondolatok vagy hellenisztikus zsidó irodalmi párhuzamok, valószínűsíthető zoroasztriánus hatás és a qumráni közösség vallási-társadalmi izolációja, szektává válásának konfliktusa is állhatott. Az a kérdés is ide kapcsolódik, hogy magát a „dualizmust” mennyire tekintjük a qumráni eszmék szempontjából központi gondolatnak. A már említett *Dualism in Qumran* című, 2010-ben megjelent kötet egyik célja az volt, hogy a kutatás legutóbbi évtizedeiben nagyobb számban publikált újabb szövegek alapján újraértelmezze a dualisztikus eszméknek a qumráni közösség gondolkodásában betöltött központi szerepét valló álláspontot. Tény és való, ahogy arra Xeravits felhívja a figyelmünket, hogy a kutatók véleményét alapvetően meghatározhatta a qumráni kéziratok megtalálásnak és publikálásnak a sorrendje, amelynek során a markáns dualisztikus eszméket tartalmazó *Közösség Szabályzata*, továbbá a *Háborús tekerics* és a *Damaszkuszi irat* játszotta a főszerepet.⁴ Némileg meglepődve állunk mégis azelőtt a jelenség előtt, hogy a *Dualism in Qumran* kötet szerzői csekély kivétellel arra az új következtetésre jutnak, miszerint a qumráni dualisztikus eszmék mégsem tekinthetők a qumráni közösség alapdoktrínájának. Ha ennek cáfolata nem is intézhető el egy huszárvágással, mégis a később részletesebben alátámasztott köztes álláspontot tartanám üdvösnek, és leginkább a Qumrán-kutatás időközben 2018-ban elhunyt doyenjének, Philip R. Davisnek – a kötetben szinte egyedülinek mondható – véleményével értek egyet, miszerint: „Minden bizonnyal túlzás úgy beszélni a »qumráni szektáról«, vagy akár a Yahádról, mint akik egyszerűen egy dualista teológiát követtek. De úgy gondolhatjuk, hogy voltak közöttük olyanok, akik dualista értelmezést vallottak és olyan világméretű fogalmakat meg, amelyben a 'Izrael' és a 'nemzetek' helyébe a 'fény' és a 'sötétség' lépett, és akiket a zoroasztrianizmussal való találkozás a qumráni irodalom korlátozott módon való felülvizsgálatára készítetett.”⁵

⁴ Xeravits, 2011. 2.

⁵ „It is certainly excessive to speak of 'the Qumran sect', or even the Yahad, as simply having embraced a dualistic theology. But we may consider that among them were those who entertained a dualistic interpretation and formulated a world-view in which 'Israel' and 'nations' were replaced by 'light' and 'darkness', and whose familiarity with Zoroastrianism prompted a limited exercise in literary revision.”; lásd Philip R. Davis: *Dualism in the Qumran War Text*. In: Xeravits, 2010. 8–19.

A héber Szentírás tórai és bölcsességi részletei, ellentétpárjai feltehetően közrejátszhattak a qumráni dualisztikus eszmék kialakulásában. Gondolhatunk rögtön Mózes első könyvének elején a teremtés aktusának részét képező fény és sötétség szétválasztására (1:4). Ennek némileg módosult változatát találjuk Jesaja könyvében (45:7) ahol a prófétai kinyilatkoztatásban a teremtéskori fény–sötétség-ellentétpár már erkölcsi kategóriákkal együtt szerepel, miszerint az Örökkévaló a fény és a sötétség (אור és חשך) egyedüli teremtője, békesség és rossz (שלום és רע) létrehozója. Ez az alapgondolat dualisztikusabb és determinisztikusabb formában köszön vissza a qumráni *Közösség szabályzatában* található Két lélekről szóló tanításon belül: „Ő teremtette a Fény és Sötétség lelkét és rájuk alapozott minden cselekedetet” (1QS iii, 25) – e szövegrészt a későbbiekben még részletesen elemezzük.

Előfordulnak olyan szentírási terminusok is, amelyek a qumráni dualisztikus szóhasználatban központi szerepet játszanak, mint pl. a „sötétség útjain járni” (ללכת, בדרך-החשך) (Péld.2:13).⁶ A Példabeszédek könyvének egyik alapgondolata az, hogy az emberi magatartásfélék alapján az emberiséget két egyértelműen elkülöníthető csoportra lehet szétválasztani. Különösen a Péld. 10-15 bővelkedik olyan ellentétpárokkal, mint igazak és bűnösök (צדיקים, רשעים);⁷ erkölcsös (טוב) és vétkes (רע).⁸ A Példabeszédek könyvében belül különbségeket lehet találni a két csoport elkülönítésének mértékében. A korábbra datálható fejezetekben a két erkölcsi csoport között nincs merev határ, és könnyebben elképzelhető, hogy bárki átkerülhet az egyikből a másikba. Az együgyű is válhat bölccsé (21:11), és a becsületes ember is léphet rossz útra (28:10). A könyv valószínűleg a fogság utánra tehető, későbbi részében viszont két merevebben szembenálló csoportot jelenítenek meg, akik kölcsönös módon ellenszenvvel viselkednek egymás iránt (29:27).⁹ A bölcsességi irodalomban megjelenő erkölcsi ellentétpárok locus classicusa a Zsoltárok első fejezetében található meg, amely még érzékletesebben mutatja be igaz és gonosz (צדיק, רשע) ellentétét.¹⁰ Ahogy a Példabeszédekben, úgy a Zsoltároknak (Zsolt. 19:8-15) is megjelenik annak a gondolata, hogy e két erkölcsi csoport között éles határok vannak, de nincs átjárhatatlanság és eleve elrendeltség abban, hogy ki melyik erkölcsi utat követi.¹¹

A Ben Szíra (Sir.) könyve nem szerepel a maszoréta változat szerinti héber Szentírásban, de az alexandriai kánonban igen, és ezáltal a Septuagintába is bekerült. A művet Qumránban feltehetően nagy becsben tartották, mivel héber nyelvű kézírattöredékei előkerültek a 2-es és 11-es barlangból (2QSir, 11QPsaSirach), sőt Maszadában is találtak belőle példányt. Ebben az i. e. 2. századra datálható műben egyértelműbb ellentétpárokat, dualisztikus tendenciákat találunk. A dolgok eredetét illetően kijelenti, hogy minden párosan lett megteremtve (Sir.42:24). Terjedelmesebben részletezi ezt a gondolatot a 33:7–15, ahol a szent ünnepek és a hétköznapiok különbözőségét – azt,

⁶ Amuszin, Jozsif Davidovics: *A Holt-tengeri tekercsek és a qumráni közösség*. (Fordította: Bíró Dániel és Kalmár Éva.) Budapest: Gondolat, 1986. 199–200.

⁷ Lásd Péld. 10:3,6,7,11,16,20,24, etc.

⁸ Lásd Péld. 13:22

⁹ Gammie, John G.: Spatial and Ethical Dualism in Jewish Wisdom and Apocalyptic Literature. *Journal of Biblical Literature*, 93 (3), 1974. 356–385, 370.

¹⁰ „Boldog az az ember, aki nem jár a gonoszok tanácsa nyomán, a vétkesek útján nem áll és a csúfolkodók közé nem megyül” (Zsolt. 1:1). Lásd: אֲשֶׁר יִהְיֶה אִישׁ אֲשֶׁר לֹא הִלָּךְ בְּעֵצַת רְשָׁעִים וּבְדֶרֶךְ חָטָאִים לֹא עָמַד וּבְמִוֶשֶׁב לְצִים לֹא יָשָׁב (Zsolt. 1:1).

„Mert ismeri az Úr az igazak útját, de a gonoszok útja elpusztul.” (1:6); כִּי-יִדְעֶה יְהוָה דֶּרֶךְ צְדִיקִים וְדֶרֶךְ רְשָׁעִים תֵּאבֵד (1:6);

¹¹ Gammie, 1974. 374.

hogy a rossznak a jó az ellentétje, az életnek a halál és az igaznak a bűnös – a páronként való teremtéssel magyarázza. Ben Szíra könyve az emberek erkölcsi különbözőségét is a teremtésre vezeti vissza egy hasonlattal: az embert Isten úgy alakítja tetszése szerint, mint ahogy a fazekas az agyagot (33:13). Különböző életutakat jelöl ki az emberek számára, egyeseket felemel, másokat eltaszít: „Minden ember agyagból való, mert a föld porából teremtetett Ádám. De nagy bölcsességgel az Úr megkülönböztette és sokféle útra indította őket. Némelyeket megáldott és fölemelt, megszentelt és maga mellé vett. Másokat átokkal sújtott, s megalázott, elkergette őket a helyükről.” (Sir. 33:10–13.). A teremtésben megjelenő elrendeltség gondolata, ahogy azt a Sir.33 fejezete tartalmazza, némileg párhuzamot mutat a qumráni közösség egyik alapvető iratában szereplő Két lélekről szóló tanítással (1QS iii, 13–iv, 26). Ebben az emberek eltérő erkölcsiségét és tulajdonságait szintén a teremtés által történt eleve elrendelésből eredeztetik. A két mű végső formájában való létrejötte között legfeljebb egy évszázadnyi különbség van, így ahogy azt Jörg Frey qumráni „dualizmussal” kapcsolatos cikkében a fent idézett szöveghelyekre hivatkozva felveti: lehetséges, hogy a qumráni dualisztikus tanítás egyik ideológiai hátterét a Ben Szíra adta.¹²

A maszoréta szentírási forrásokon és a Ben Szírán kívüli párhuzamok után kutatva a hellenisztikus kor zsidó irodalmában találhatunk még párhuzamokat a qumráni dualisztikus eszmékre. A zsidó pszeudepigrafikus művek közül a keresztény fordításokban fennmaradt, de eredetileg ókori zsidó Tizenkét Pátriárka testamentumaiban, azon belül Júda testamentumában (20:1) megjelenik az igazság és a családság lelkének gondolata, mint amelyek meghatározzák az ember erkölcsiségét. Ez utóbbi és az Áser testamentumának elején (1:3) szereplő, Két útról szóló tanítás is szoros rokonságban áll az egyik fontos, Qumránból való dualisztikus szöveggel, a már többször emlegetett Két lélekről szóló tanítással (1QS 3:13–4:26).¹³ Ezeknek a hagyományoknak a qumráni jelenlétét az is igazolja, hogy a testamentumirodalomhoz tartozó művek egy csoportja a qumráni könyvtárban is fennmaradt, ezek közül Lévi, Kahát, Amrám és Naftali testamentumát kell megemlíteni.

Az ókori zsidó pszeudepigrafákhoz kapcsolódóan egy olyan fontos eszmetörténeti jelenségre is fel kell figyelni, hogy a hellenisztikus zsidó irodalomban – akár a látomásirodalomra, akár a törái és más bibliai narratív szövegeket parafrázáló szövegekre gondolunk – az angyalok előfordulása, említése megnövekszik, és irodalmi karaktereik révén egyre több fogalom, jelenség és történés Istentől való elvonatkoztatása és perszónifikációja figyelhető meg. Ezeknek az isteni cselekvéseknek, megbízatásoknak a köznévi alakjai fokozatosan tulajdonnévi alakot öltenek és egy konkrét transzcendens lény, angyal nevét jelentik a hozzá tartozó attribútumokkal együtt, említhetjük akár a Szátán/Másztéma, a Beliál/Beliár neveket, amelyek kifejezetten az erkölcsi próbatétel és bűnre csábítás megszemélyesítései. E témával itthon Xeravits Géza is részletesen foglalkozott.¹⁴ Tehát az erkölcsi kategóriák angyalalakokként történő perszónifikálásá-

¹² Frey, Jörg: Different Patterns of Dualistic Thought in the Qumran Library: Reflections on Their Background and History. In: Moshe Berstein, Florentino García Martínez, John Kampen (eds.): *Legal Texts and Legal Issues*. Proceedings of the Second Meeting of the International Organization for Qumran Studies, Cambridge 1995. Published in Honour of Joseph M. Baumgarten. STDJ 23. Leiden: Brill, 1997. 275–335, itt: 298.

¹³ Lásd Frey, 1997. 276, 296–297.

¹⁴ Xeravits Géza: Egy gazfickó ifjúkora: megjegyzések a sátán alakjának fejlődéséhez a kereszténység előtti zsidóságban. *Kathekón* 4 (3), 2007. 283–299. Lásd még a témában Tamási Balázs: Angyalok a Qumráni Könyvtár anyagában. In: Xeravits, Géza, Tamási Balázs; Szabó Miklós Xavér (szerk.): *Angyalok az ókortól Szent Tamásig*. Budapest: L'Harmattan. 2011. 67–104.

ban ez a korabeli vallástörténeti jelenség is közrehatott. Innen könnyen érthetővé válik, hogy a különböző zsidó vallási csoportoktól eredeztethető és Qumránba kerülő vagy már ott továbbfejlesztett hagyományok külön-külön szövegek formájában, továbbá új szövegekben egymással összekapcsolódva is előfordulnak.

A qumráni dualisztikus eszmék kialakulásának másik, általánosságban említhető magyarázata a qumráni közösség vallási-társadalmi elszigetelődése és bezárkózása lehetett az i. e. 2. sz. és az i. sz. 1. sz. között. Ennek következményeként a világot igazakra és bűnösökre osztották, az előbbi a qumráni közösséget (feltehetően az esszénusokat), az utóbbi a kívülálló társadalmat jelentette. E kérdésnek a vizsgálatára jelen tanulmányban terjedelmi okból nem tudunk kitérni. A dualizmus lehetséges iráni háttérével a most következő részben foglalkozunk.

A dualizmus fogalma és a qumráni „dualizmus” típusai

A dualizmus modern fogalmát Thomas Hyde orientalistának köszönhetjük, aki a perzsa mitológia kapcsán pontosan 1700-ban használja először ezt a kifejezést.¹⁵ Meghatározásának 20. századi formája a vallástörténész Ugo Bianchi nevéhez fűződik,¹⁶ akinek vonatkozó definíciója szerint a *klasszikus dualizmusban* az ellentétes princípiumok össze kell kapcsolódjanak az ok-okozati elvvel. Emiatt nem minden ellentétpárt nevezhetünk dualisztikusnak, bármennyire hangsúlyos is a szembenállásuk. Vallástörténetileg és fenomenológiai értelemben ez többé-kevésbé a zoroasztrianizmusban vagy még inkább a manicheizmusban figyelhető meg, jóllehet némi megszorításokkal. John Charlesworth, a korai zsidó irodalom ma élő egyik legjelesebb kutatója szerint a vallási dualizmus egy olyan eszmerendszer, amelyben két egymást kölcsönösen kizáró, ellentétes teológiai kategória különül el, és sajátágaik, valamint erkölcsi jellegzeteségeik is ellentétesek egymással.

Charlesworth 1969-es tanulmányában hétféle Qumrán-specifikus dualizmust különböztetett meg: pszichológia, fizikai, metafizikai, kozmikus, etikai, eszkatológikus és ún. szoteriológiai dualizmust.¹⁷ Fontos hangsúlyoznunk, hogy a különböző ellentétpárokon alapuló jelenségekre a qumráni iratokban vagy általában véve az ókori judaizmusban és a korai kereszténységben is csak a *relatív dualizmus* meghatározást használhatjuk, mivel a judaizmus monoteista rendszerén belül minden Istentől ered, és a neki alárendelt ellentétes erőkről beszélhetünk, amelyek térben és időben korlátozottak.

¹⁵ Hyde, Thomas: *Historia religionis veterum Persarum, eorumque magorum*. Oxonii: [s.n.], 1700. 20–21.

¹⁶ Bianchi, Ugo: Dualism. In: Eliade, Mircea (ed.): *The Encyclopedia of Religion*., New York & London: Macmillan., 1987. IV.506–507. (Lásd Frey, 1997. 280–281.)

¹⁷ Charlesworth, John H.: A Critical Comparison of the Dualism in 1QS III, 13–IV, 26 and the ‘Dualism’ Contained in the Fourth Gospel. *New Testament Studies*, 15(4), 1969. 389–418., lásd 389–391.

Annak alapján, hogy milyen ellentétpárokon, kategóriákon alapul a qumráni dualisztikus gondolkodás, többféle típust különböztethetünk meg. Ezt a distinkciót főleg Peter von Osten-Sacken,¹⁸ James Charlesworth,¹⁹ Jean Duhaime²⁰ és Jörg Frey²¹ kutatásai alapján tehetjük meg. A *metafizikai dualizmus* jelöli a dualisztikus vallási elképzelés egyik eredeti típusát, azaz két egyenrangú és kauzális hatalom szembenállását értjük rajta. Shaul Shaked magyar származású, Scheiber-díjas izraeli iranista szerint a zoroasztrianus vallásban sem valósul meg a totális dualizmus, mivel ontológiai értelemben monoteizmusról van szó. Shaked a qumráni dualizmus iráni hátterét több szempontból is lehetségesnek tartotta. Ennek ellenére úgy vélte, hogy míg ezek a zoroasztrianus motívumok az iráni vallás elképzeléseivel koherens egységet alkotnak, addig a judaizmusról ugyanezt nem mondhatjuk el.²²

A *kozmoszus dualizmus*, amely a qumráni szövegek és jelen tanulmány témája szempontjából a legrelevánsabb kategória – egyben mind a négy, a témában hivatkozott legfontosabb kutató részben eltérő hipotézisének alapja – a világ teremtményeinek két részre osztását jelenti, amely mind a szellemi lényeket, mind az embereket magába foglalja. Isten az általa teremtett két ún. osztályrész (גורל) élére két ellentétes égi vezetőt rendel, ahogy azt a qumráni dualizmus legjellemzőbb irataiban, a *Közösség szabályzatában* és a *Háborús szabályzatban* olvashatjuk. Az egyik osztályrészt – amelyet a fény fiainak is neveznek a qumráni szövegekben – hol a Fény hercege vagy Mikáél, hol Melkicedek vezet. A másik osztályrész, a sötétség fiainak élén pedig egyszer a Sötétség Angyala, vagy Beliál, máskor Melkiresa alakja áll. E két szellem vagy angyal a világ teremtésétől fogva meghatározza az emberek két erkölcsi csoportját, akikről a közösség úgy vélekedett, hogy az általuk közelinek vélt eszkatológikus háborúban fognak összecsapni. A qumráni szövegekben a két osztályrész és az őket vezető szellemek vagy angyalok teremtett lények, küzdelmük a világban Isten akaratából és terve szerint zajlik. A sötétség osztályrészét vezető szellem hatalma Isten hatalmát sohasem veszélyezteti, azzal sohasem egyenrangú.

Az *erkölcsi dualizmus* az előző típussal szoros összefüggésben áll, mivel az emberiség két zárt csoportra való osztását jelenti, erényeik és bűneik alapján. Az e csoportokat jelző kifejezésekben is megjelennek ezek az erkölcsi kategóriák: igazságosság fiai, hűtlenség fiai. A jóval egyedibb *pszichológiai dualizmus* az emberen belül található kétfajta lélek megkülönböztetése, amely jellegét tekintve egybeesik a rabbinikus gondolkodásra jellemző יצר הטוב (jó ösztön) és יצר הרע (rossz ösztön) elképzelésével. Végül az *eszkatológikus dualizmus* a jelen és a jövő korszakának – *olamím* – az adott időszakot uraló erők, erkölcsi kategóriák szerint való éles elválasztását jelenti.²³

¹⁸ Osten-Sacken, Peter von der: *Gott und Belial; traditions-geschichtliche Untersuchungen zum Dualismus in den Texten aus Qumran*. Göttingen. Studien zur Umwelt des Neuen Testaments, Bd. 6. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, [1969]. Álláspontja szerint a qumráni közösség tanításának lényeges része az a dualista eszme, hogy a világ két egymással harcoló hatalom között van felosztva: „einen wesentlichen Bestandteil der Lehre der Gemeinde von Qumran bildet die dualistische Vorstellung, das die Welt unter zwei einander befehlende Mächte geteilt ist.” lásd Osten-Sacken, 1969. 12.

¹⁹ Charlesworth, 1969. 389–391.

²⁰ Duhaime, Jean: Dualistic Reworking in the Scrolls from Qumran. *Catholic Biblical Quarterly* 49 (1), 1987. 32–56.

²¹ Frey, 1997. 275–335.

²² Shaked, Shaul: Qumran and Iran: Further Considerations. *Israel Oriental Studies* 2, 1972. 433–446, lásd 443–444.

²³ A qumráni dualisztikus gondolkodás itt felsorolt főbb típusaihoz lásd: Charlesworth, 1969. 389–391; Duhaime, 1987. 34–35. és Frey, 1997. 280–285, 287–288.

A qumráni dualisztikus eszmék fejlődésével kapcsolatban a kutatásból három markáns elméletet tartok megfontolandónak. Az első Peter von der Osten-Sackené, aki a Dániel könyvéből eredeztetett és arra alapozott qumráni *Háborús tekercs*ben továbbfejlesztett kozmikus dualizmust tartotta az első rétegnek, amely azután, a közösség egy későbbi időszakában kiegészült az erkölcsi dualizmussal.²⁴ Jean Duhaime ezt pont fordítva látta, és a kéziratok vizsgálata alapján a bölcsességi irodalomból kialakult erkölcsi dualizmust tartja az első rétegnek, amely a kozmikus dualizmus elképzeléseivel egészült ki.²⁵ Jörg Frey az utóbbi elmélettel összhangban egy pre-esszénus bölcsességi háttérű, etikai irányultságú komplex kozmikus dualizmust és egy tipikus esszénusnak nevezhető, papi háttérű, letisztult kozmikus dualizmust különít el a qumráni szövegekben.²⁶

A qumráni dualisztikus eszmék tipikus előfordulásai

A következőkben az említett elméletektől eltávolodva a dualisztikus elképzelések fontosabb szöveghelyeit mutatom be. Előbb a Két lélekről szóló tanítást, amely a *Közösség szabályzatában* található. Ezt követően egy-egy példát hozunk a *Háborús szabályzatból*. Majd a következő alfejezetben rátérek a parabiblikus, vagy pszeudepigráf jellegű szövegekre. Végül egy-egy példával bizonyítom a kozmikus dualizmus szövegeinek kölcsönhatását ókori zsidó pszeudepigráf szövegek hagyományával. Mint ez az eddig kifejtettekből is nyilvánvaló, a qumráni dualisztikus eszmék jelentősen eltérnek a héber Szentírás könyveinek eszmevilágától.

A Két lélekről szóló tanítás (iii.13 – iv.26) a qumráni dualisztikus gondolkodás legkomplexebb szövege. Mivel ebben a kozmikus, az erkölcsi és a pszichológia dualizmus szintézisét találjuk, érdekes lehet megemlíteni, hogy a szövegben szereplő fény-sötétség-ellentétpár szimbólumrendszerének és szóhasználatának időben legközelebbi, de némileg mégis későbbi példája a János evangéliumában lelhető fel: pl. a világosság fiai (οἱ φωτός) a János 12:36-ban is szerepel, ugyanakkor az Újszövetségben további két előfordulása létezik a terminusnak (1Tessz 5:5, Lukács 6:8).²⁷ Ahogy Frey a jánosi dualizmussal foglalkozó cikkében megjegyzi, a qumráni szöveg jánosi szövegekkel kapcsolatos relevanciájának kérdése a Qumrán-kutatás kezdetei óta az egyik legvitatottabb téma.²⁸ A Két lélekről szóló tanítás a *Közösség szabályzatának* csak az 1-es barlangból származó kései kéziratában található meg, a korábbra datálható és 4-es barlangból ismert kéziratokból hiányzik, így majd négyhasábnyi szöveget – valamilyen indíttatásból – az i.e. 1. században szerkeszthették hozzá a mű többi részéhez. Tekintsünk röviden az idézett szövegre, amelyben a kozmikus dualizmus ellentétpárjait emeltem ki!

²⁴ Osten-Sacken, 1969. 28–41.

²⁵ Duhaime, 1987. 36–37.

²⁶ Frey, 1997. 316–322.

²⁷ Frey, Jörg: Recent Perspectives on Johannine Dualism and Its Background. In: Ruth Clements, Daniel R. Schwartz (eds.): Text, Thought, and Practice in Qumran and Early Christianity. Proceedings of the Ninth International Symposium of the Orion Center for the Study of the Dead Sea Scrolls and Associated Literature, Jointly Sponsored by the Hebrew University Center for the Study of Christianity, 11–13 January, 2004. STDJ 84. 2009. 127–157. 131, 134.

²⁸ Frey, 2009. 131.

- (17) [...] Ő teremtette az embert is a földkerekség
- (18) uralmára, és két lelket helyezett elébe, hogy azokban járjon. Íme a két lélek:
- (19) az igazság és gonoszság lelke. A fény lakóhelyéről ered az igazság természete és a sötétség forrásából származik a gonoszság természete.
- (20) A Fény hercegének kezében van az uralom az igazságosság fiainak mindegyike felett, ők a fény útjain járnak.
- (21) A Sötétség angyalának kezében van a gonoszság minden fiának uralma, ők a sötétség útjain járnak. A Sötétség angyala okozza.
- (22) az igazságosság minden fiának eltévelyedését, valamint összes bűneiket, vétkeiket, valamint hibáikat. Hitszegő cselekedeteik az ő uralmában vannak,
- (23) isten rejtélyeinek megfelelően, az ő uralmának korszaka alatt. Továbbá az őket érő csapások és szorongatások megszabott időszakai, az ő ellenségeskedésének uralmában vannak.
- (24) Az ő osztályrészének összes szelleme azért van, hogy a világosság fiainak botlását okozza, ám Izrael Istene és az Ő Igazságának Angyala segíti
- (25) a világosság minden fiát. Ő teremtette a Fény és Sötétség lelkét és rájuk alapozott minden cselekedetet. (1QS 3:18-25)²⁹

[והוא ברא אנוש לממשלת	...]	(17)
	חבל וישם לו שתי רוחות להתהלך בם עד מועד פקודתו הנה רוחות		(18)
	האמת והעול במעון אור תולדות האמת וממקור חושב תולדות העול		(19)
	ביד שר אורים ממשלת כול בני צדק בדרכי אור יתהלכו וביד מלאך		(20)
	חושב כול ממשלת בני עול ובדרכי חושב יתהלכו ובמלאך חושך תעו		(21)
	כול בני צדק וכול חטאתם ועוונותם ואשמתם פשעי מעשיהם בממשלתו		(22)
	לפי רזי אל עד קצו וכול נגועיהם ומעודי צרותם בממשלת משטמתו		(23)
	וכול רוחי גורלו להכשיל בני אור ואל ישראל ומלאך אמתו עזר לכול		(24)
	בני אור והוא ברא רוחות אור וחושב ועליהן יסד מעשה		(25)

A markánsan dualisztikus iratban a két lélek, azaz az igazság és a gonoszság lelke vagy az ember kétféle hajlamára vonatkozik, vagy olyan transzcendens lényeket jelöl, akiket a Fény hercegével és a Sötétség angyalával azonosíthatunk.³⁰ Minden valószínűség szerint ők azok, akik a szöveg későbbi részében az igazak és a bűnösök két osztályrésze felett uralkodnak. Az emberek két osztályrészét jellemző ellentétes erkölcsi tulajdonságok és az értük felelős lelkek, angyalalakok összekapcsolódnak a fény–sötétség szimbólumával. A Két lélekről szóló tanítás végén az ember szívében viaskodó két ösztönről olvashatunk. A felvázolt kozmikus és pszichológiai dualizmus mellett jelen van egy erkölcsi jellegű dualizmus is a szövegben. Előbb a világosság fiainak a jel-

²⁹ A héber szöveg közléséhez lásd Charlesworth, J. H. et al.: *The Dead Sea Scrolls. Hebrew, Aramean, and Greek Texts with English Translations*. Volume I. Tübingen: Mohr and Louisville, John Knox, 1994. A magyar fordításhoz lásd Fröhlich Ida: *Qumráni szövegek magyarul*. Piliscsaba – Budapest: Szent István Társulat, 2000. 144–146.

³⁰ Lásd: Sekki, A. E.: *The Meaning of Ruah at Qumran*, Atlanta: The Society of Biblical Literature, Scholar Press, 1989. 145–147, 193–195. Itt Sekki kimutatja, hogy רוח kifejezés a qumráni szövegekben nagyobb részt szellemi, égi lényeket jelent, és nem a bibliai értelemben vett emberi lelket. A. E. Sekki bizonyos módszerek alapján bizonyítja, hogy szinte minden esetben az előbbi jelentés kapcsolódik a רוח-hoz, abban az esetben, ha szintaktikailag hímnemű

lemző tulajdonságai szerepelnek, utóbb azok az erkölcsi eltévelyedések, amelyek az Igazságtalanság szellemének (רוח עולה) követőire jellemzőek. A szöveg utolsó részéből (4:15-26) azt tudjuk meg, hogy az emberiség két csoportja és a két Szellem a végső ítéletig küzdeni fog egymással. A két lélekről szóló tanítás determinizmusa megerősítést nyer a szöveg záró sorában, amely szerint az emberiséget Isten már a teremtés pillanatában két részre osztotta (4:26). Shaul Shaked arra a nagyon érdekes jelenségre hívta fel a figyelmet e szöveg kapcsán, hogy a héber *ruahnak* (lélek, szellem) és az iráni *ménognak* is (ami az *Avesztában mainjuként* szerepel) három jelentése van: szemben álló kozmikus alakok, az emberben lévő két ösztön és a kozmikus dualizmussal összekapcsolódó emberi tulajdonságok.³¹

A *Közösség szabályzatának* második fejezete a kozmikus dualizmusnak egy letisztultabb és egyszerűbb formáját tartalmazza. A qumráni közösségbe való belépés szertartásának részeként a kohániták Istent és a közösséget áldják, a léviták Beliált és osztályrészét átkozzák.

„Ezután a léviták megátkozzák Beliál osztályrészének minden emberét és ezt mondják: Légy átkozott minden gonosz (és) vétkes cselekedettedben. Szolgáltasson ki téged Isten a rettegésnek a bosszúállítók által és érjen utol a pusztulás... Légy kárhozott az örök tűz sötétségében... így cselekedjenek évről évre Beliál uralkodásának összes napján.”³² (1QS ii.4-9; i.e. 100-75 k.)

Míg a Két lélekről szóló tanítás a világ teremtésétől a végítéletig tartó dualisztikus működésének doktrínáját tartalmazza, ilyen értelemben elvont és elméleti, az okokat kutatja és aktualizása ellenére a múltba tekint. Ezzel szemben a világ két szembenálló részére mondott áldások és átkok révén a kozmikus dualizmus a mindennapi vallási gyakorlat kontextusába kerül.

A harmadik bemutatásra kerülő szövegrész a *Háborús szabályzat*ból való, amely a világ igaz és bűnös része közt vívandó eszkatológikus háború részletes leírását tartalmazza. Ilyen értelemben ez a közeljövőre vonatkozik, praxis és elmélet határán helyezkedik el. A szöveg kezdő sorait idézzük, amelyek arra mutatnak rá, hogy a sötétség fiainak listájára az idegen népek is felkerültek, továbbá a háború hét részre osztásának eszméjéről is képet kapunk.

„A Bölcsnek: a háború rendje a fény fiainak támadása kezdetén a sötétség fiainak osztályrésze, Beliál serege, Edom, Moáb, Ammón..., Filiszea és az Assurbeli kittim csapatai, valamint... a szövetség megszegői ellen. (i, 1-2) ... Három egység övezi fel magát a fény fiai közül, hogy legyőzze a gonoszt és három vérteti fel magát Beliál seregében, hogy visszaverje a fény osztályrészét. A hetedik egységben Isten erős kezével aláveti [Beliál seregét] és uralmának összes angyalát.” (1QM i, 1-2, 13-15; i.sz. 1. sz. eleje)³³

alokról van szó, s különösen igaz ez a többes számú, status constructusban álló רוח/רוחות alakokra. Az általunk vizsgált szöveghely négy előfordulási formájában a רוח szintaktikailag hímneműnek bizonyul. A 3:18-ban megjelenő שתי רוחות -hoz kapcsolódó בם, azaz „abban” (aszerint járjon az ember), egy hímnemű névmási alak (Pl./3.m), így a két lelket inkább két angyalnak, kozmikus alaknak gondolhatjuk.

³¹ Shaked, 1972. 436.

³² A magyar fordításhoz lásd Fröhlich, 2000. 141–142.

³³ A héber szöveg közléséhez lásd Yadin, Yigael: *The Scroll of the War of the Sons of Light against the Sons of Darkness* (Translated Batya & Chaim Rabin). Oxford: University Press, 1962. A magyar fordításhoz lásd Fröhlich, 2000. 167–168.

Az iráni hatás újabb szöveghelyét vélte felfedezni a szövegben John J. Collins. Tanulmányában Plutharkosz a *De Iside et Osiride* című művének zoroasztrianizmust ecsetelő részére hivatkozik (45-47), amelyet valószínűleg Theopomposztól (i. e. 4. sz.) vett át. Ebben Horomaszész (azaz Ahura Mazda), aki a fény szülötte és Areimanosz (azaz Ahriman /Angra Mainju), aki a sötétségé, egymást felváltva 3-3 ezer évig uralkodnak a világban, majd ezután háromezer évig harcolnak egymással s elpusztítják egymás birtokait. Collins az 1QM-ben szereplő eszkatológikus háború szerkezetének hasonlóságát véli felfedezni a Plutharkosz által idézet zoroasztrianus tanításban, ugyanis a qumráni szövegben úgyszintén 3-3 osztályrészben harcolnak a fény fiai, illetve a Beliál vezetése alatt álló sötétség fiai, hogy ezután a hetedik osztályrészben Mikáél isteni segítséggel legyőzze Beliált és az összes hatalma alatt állókat (1QM 1:13-15, illetve részletesebben a 15-19. columnában).³⁴ A bemutatott, dualizmussal kapcsolatos három qumráni szöveg a *Közösségi szabályzatában* és a *Háborús szabályzatban* található, amelyek i. e. 1. századra datálhatók és a qumráni közösség egyik alaptanítását tartalmazzák.

A qumráni dualisztikus eszmék pszeudepigrafikus hagyományokkal közös metszéspontjai

A továbbiakban a kozmikus dualizmus eszméjét egy olyan bölcsességi, tanító jellegű és eszkatológikus tartamú szövegben vizsgáljuk meg, amely Ámrám pátriárka alakjához köthető. Kézirattani és irodalomtörténeti bizonyítékok alapján lehetséges, hogy a qumráni Ámrám testamentuma és annak vizsgált részlete – Ámrám látomása – a qumráni közösség i. e. 2. sz. közepén történt megalakulása előtről származik.³⁵ Feltehetően ez az irat a hellenisztikus zsidó irodalom széles körben elterjedt úgynevezett testamentumirodalmának részét képezte. Ezt a feltételezést támasztja alá, hogy Qumránban fennmaradtak Kahát és Lévi nevében írt testamentumtöredékek is, amelyek közül az előbbi kézirat az i. e. 3. századra datálható. Az idézett szövegrészletekben Ámrám látomásának dualisztikus gondolatai követhetők nyomon. Az arámi nyelven fennmaradt testamentum kézírata (4Q544) Ámrámnak, Mózes atyjának a gyermekeihez szóló utolsó intelmeit tartalmazza. Az öt kézirat egyikében (4Q544=4QAmrb), a pátriárka álombéli látomásáról számol be: két virrasztónak nevezett égi alakot látott, akik őmiatta vitatkoztak. A történet szerint miután Amrám megtudta a két virrasztótól, hogy arra nyertek jogot, hogy az emberiség két különböző csoportja felett uralkodjanak, megkérdezték tőle, hogy melyiküket választja (1:9-12). Ezután a két angyalalak külső megjelenését beszéli el Amrám, de itt a szöveg töredékessége miatt főként a negatív alak jelzői maradtak meg: „ijesztő látványa olyan volt, mint az áspiskígyó, sokszínű köntöse volt és nagyon sötét volt (חשיך חשוך)”. A szöveg következő töredékében (2:3) a gonosz alak három nevét tudatják Ámrámmal, de a szöveg hiány miatt ezek közül csak a harmadik, a Melkirésa (מלכי רשע) olvasható. A másik két név helyére Milik és később Kobelski³⁶ is a máig elfogadott Beliál és Sötétség Hercege (בליעל ושר חשוכא) kiegészítést javasolta.

³⁴ Collins, John J.: The Mythology of the Holy War in Daniel and the Qumran War Scroll: A Point of Transition in Jewish Apocalyptic. *Vetus Testamentum* 25 (3), 1975. 596–612. 608.

³⁵ Lásd Milik, József T.: 4QVisions de Amram et une citation d'Origène. *Revue Biblique*, 79 (1), 1972. 77–97; Frey, 1997. 320.

³⁶ Kobelski, P. J.: *Melchizedek and Melchiresa*. Catholic Biblical Quarterly Monograph Series, 10. Washington D.C.: Catholic Biblical Association of America, 1981. 25

„[Virrasztókat] láttam álombéli látomásban. Íme ketten huzakodtak fölöttem, ...nagy vitában voltak felettem. Én pedig azt kérdeztem tőlük, „Kik vagytok...? [ezt felelték]: „Hatalmat kaptunk minden emberfia felett.” és így folytatták: „Melyikünket választod...? Fölemeltem szemem és egyiküket láttam. Látványa félelmetes volt, mint a viperáé, tarka volt és sötét... Majd azt kérdeztem [a másiktól] „Kicsoda ő?”, mire ő azt felelte: „A virrasztó [három neve...] Melkiresa, [Beliál és a Sötétség fejedelme]: ő uralkodik minden sötétség felett... én uralkodom pedig minden fény felett... és azt mondta hogy az ő három neve: [Melkicedek...]” (4Q544, frg. 1-3.; i. e. 2. sz.)³⁷

A szöveg kozmikus dualizmusa az Ámrám fölötti hataloméért egymással viaskodó két angyalalakban csúcsosodik ki. A töredéken csak egyikük neve, a Melkiresa maradt fenn, aki Ámrám látomásában sötét, viperaszerű és ijesztő látványt nyújtott. Az Ámrámnak adott magyarázat szerint Melkiresa a sötétség felett uralkodik, míg a másik angyal, aki egyben a látomás magyarázója is, a világosság felett gyakorol hatalmat. Ha összevetjük Ámrám intelmét a Két lélekről szóló tanítással, megállapíthatjuk, hogy e szöveg nem vagy csupán csekély mértékben determinisztikus, ugyanakkor a kozmikus dualizmus korai megnyilvánulásáról van benne szó. A qumráni töredék hiányos sorai a két angyal három-három neve közül csak a Melkiresát őrizte meg. Ahogy azt már említettük, a szöveg korábbi rekonstrukciója során Melkiresa hiányzó két neveként a Beliál és a Sötétség Angyala merült fel, a teljesen hiányzó három névre pedig a Melkicedek, Míkáiél és Fény hercege javaslat született. Amennyiben ez a hipotézis egyszer beigazolódik, akkor ez a szöveghely a kozmikus dualizmus és három eredetileg különböző angyalképzet legkorábbi szintézisét jelentené. Mindenesetre Ámrám látomásában a Két lélekről szóló tanítás egy pszeudepigrafikus iratban szereplő előképét találhatjuk meg. Az irat kétféle módon helyezhető el a közösség történetében: vagy a közösség létrejötte (i. e. 150 k.) előtről származik, és így a qumráni dualisztikus eszmék külső, hellenisztikus kori zsidó eredetét magyarázhatná meg, vagy a qumráni közösség korai idejében keletkezhetett, ami a közösség korai dualisztikus elképzeléseiről tájékoztatna. A kérdés egyelőre eldönthetetlennek tűnik. A Melkiresa – Melkicedek hagyomány további dualisztikus recepcióját bizonyítja az a szövegrészlet, amelynek mintájául a qumráni közösség liturgiájában Beliálra mondott átokszöveg szolgálhatott. Ennek a *Közösség szabályzatán* belüli, fentebb már vizsgált példája és további párhuzamai is ismertek Qumránból (lásd: 4Q286). A 4Q280-as iratban az az Ámrám testamentumában szereplő és bűnre csábításért felelős angyalra mondják az átkot. „*Átkozott légy Melkiresa, bűnös hajlamed minden tervében. Szolgáltasson ki Isten téged a kínzásnak a bosszúállók keze által! Ne könyörüljön rajtad, mikor hívod! Kárhozott légy, menekvés nélkül! ...És átkozottak legyenek mindazok, akik bűnös terveiket szövik, ...hogy Isten szövetsége ellen törjenek.*” (4Q280, frg.3.; i. e. 1. sz.). További párhuzamokat találunk az Áldások Isten osztályrészére és átkok Beliál osztályrészére című szövegekben (1QS II.1-19, 1QM XIII.1-6, 4Q286).

A Jubileumok hagyománya és a dualisztikus eszmék találkozása Qumránban

A *Jubileumok könyvének* népszerűségét Qumránban – a mű fennmaradt kézirat töredékeinek nagy számán túl – többek között az is igazolja, hogy a *Damaszkuszi irat* cím szerint hivatkozik

³⁷ Fröhlich, 200. 260–262.

rá: „Izrael vakságának korszakai hosszuk szerint pontosan leírtak az Korszakok jubileumok és évek szerinti felosztásának könyvében. Azon a napon tehát, amikor valaki elhatározza, hogy visszatér Mózes Tórájához, attól a masztéma (az ellenségeskedés) angyala eltávolodik.” (CD xvi,4-5).³⁸

A Jubileumok könyvének Masztéma angyala a qumráni Jubileumok-parafrázisban (4Q225 2 i 8-14 és 2 ii 1-14 tartalmazza)³⁹ az aqéda-történet vádlójaként jelenik meg – akárcsak a bibliai szátán – de alakja a későbbi szövegekben kozmikus dualisztikus alakot is ölt. „Ezután elment Masztéma herceg [ls]ten[hez] és megvádolta Ábrahámot Izsák miatt. És monda [l]sten [Ábra]hám[nak]: »Vedd fiadat Izsákot!« És [...] Szentségének angyalai ott álltak és sírtak [az oltár] felett [...]. És Ma[sztéma] angyalai [...] örültek, és azt mondták: »Most elpusztul [Izsák]!«” A Jubileumok könyvében Masztéma Izrael ellenségeinek segítője, a világ tisztátalan dolgai tartoznak hozzá és bűnre démonokkal csábít, Izrael megsegítéséért pedig a Jelenlét angyala felel. A Jubileumok könyvében is beszélhetünk egyfajta dualisztikus jellegről, amelynek alapját nem az angyalok szembenállása, hanem a tiszta és a tisztátalan világ, valamint az ahhoz kapcsolódó démonhit jelenti. A qumráni 4Q225-ös kézirat két töredéke az aqéda történetének parafrázisát tartalmazza, amely az etióp Jubileumoknál rövidebben és attól helyenként eltérően (17:15-18:19) ecseteli Masztéma herceg Ábrahám próbatételében betöltött szerepét. A qumráni töredék tanúsága szerint az aqéda-történetben a két szembenálló angyali csoport élén Masztéma és a Jelenlét Angyala áll. Qumránban a „masztéma” mint „ellenségeskedés” köznévi értelemben többször kapcsolódik a kozmikus dualizmus negatív angyalalakjához. Az „ellenségeskedés” szerepel a *Közösség szabályzatában* (3:23), ahol a Sötétség Angyalának uralmát nevezik úgy, hogy ממשלת משטמתו, az ő ellenségességének uralma. Hasonló szókapcsolatban szerepel a kifejezés egy Belialra és osztályrészére mondott átokszövegben is (4Q286-ban (7a 2:2)), idézem: „átkozott Belial az ő ellenségeskedésének terve miatt”.

Az egyik qumráni töredék szerzője (4Q390) a második szentély korabeli kultikus vétségeket a Belial vezette masztéma-angyalok ártó tevékenységével hozza összefüggésbe. Egy másik, a *Damaszkuszi Iratban* szereplő részlet Belialt az Exodus-történet egyiptomi varázslói mögött álló alakként mutatja be (5:17-19). A Fény Hercege (שר האורים) Mózes és Áront, míg Belial Jahannét (יהנה) és az ő bátyját támasztotta egymás ellenfeléül.

„Mert hajdan Mózes és Áront a Fény hercege támasztotta, Jahannét és bátyját pedig Belial támogatta tervének megfelelően, amikor először vezette félre Izraelt.” (CD v,17-19; eredetileg i. e. 1. sz.; Kairói Geniza sz. kézírata: i. sz. 10. sz.)⁴⁰. A qumráni narratívában egyfelől a Jubileumok könyvének Masztéma angyalhoz fűződő tradíciója áll, másrészt egy hellenisztikus kori pszeudepigráf történet, amely Jannésről és Jambrésről szól. Origenész még ismerte az apokrif könyvet, apró töredékei 3-4. századi görög papiruszokon maradtak fenn, utal rá a két Talmud, továbbá a Pszeudo-Jonatan targum is (Ex. 7:17). A két Mózesrel szembeálló varázslónak a történetét az Újszövetség ugyancsak ismeri (2Tim.3:8). Ami témánk szempontjából különleges, hogy a *Damaszkuszi Irat* a Kivonulás könyvének rövid – eredetileg a Jubileumok könyvében található

³⁸ A héber szöveg kiadásához lásd Broshi, Magen: *The Damascus Document Reconsidered*. Jerusalem: Israel Exploration Society, 1992. 1–49.

³⁹ H. Attridge, T. Eldgvin et al. (eds.): *Discoveries in the Judaean Desert XIII: Qumran Cave 4, VIII: Parabiblical Texts*. Part I. Oxford: Clarendon Press, 1994. 141–155.

⁴⁰ A magyar fordításhoz lásd még Fröhlich, 2000. 55. A héber szöveg kiadása: Broshi, 1992. 1–49.

részletét – a Jannész és Jambrész történet beemelásával és a kozmikus dualizmus szembenálló angyalalakjaival egészíti ki. A *Damaszkuszi Irat* ettől még nem nevezhető dualisztikus szövegnek, a pársoros szövegben mégis érdekes példáját nyújtja a Jubileumok, valamint más pszeudepigráf elbeszélő hagyomány és a kozmikus dualizmus találkozásának.

Legutolsó, i. sz. 1. század eleji példánk szintén azt demonstrálja, hogy a Jubileumok könyvének szóhasználata, ha csekély mértékben, de hatást gyakorolt a qumráni kozmikus dualizmus egyik fontos szöveghelyére, pontosabban annak szerkesztőjére. A *Háborús szabályzat* – ahogy azt említettük – egy eszkatológikus háború eseményeit írja le. Az eredetileg a Jubileumok hagyományában szereplő masztéma/Masztéma angyal alakja a kozmikus dualizmus Beliállal azonosított vezetőjévé válik. „És a Fény hercegét régtől fogva kijelölted, hogy segítsen bennünket. Az ő csoportjához tartozik a jámborság minden fia és az igazságosság minden szelleme a hatalma alá tartozik. Te teremtetted Beliált is a pusztításra, Masztéma angyalt. *Uralma a sötétségben van és tanácsa arra szolgál, hogy gonoszságra és bűnre készítessen. Osztályrészének összes szelleme pusztító angyal.*” (1QM XIII.10-12; i. sz. 1. sz. eleje)⁴¹

Konklúzió helyett

Tanulmányomban egy igen összetett témát választottam: előbb a qumráni dualizmus eredetét és típusait mutattam be, majd azt elemeztem, hogy a leginkább tipikusnak mondható qumráni dualisztikus szövegek (*Közösség szabályzata, Háborús szabályzat, Damaszkuszi Irat* stb.), továbbá az azokban található kozmikus dualizmus miként került kölcsönhatásba, képzett közös metszéspontokat a közösség létrejötte előtről származó vagy a közösség hajnalán keletkezett pszeudepigráf hagyományokkal. Előbb az Ámrám pátriárka nevéhez köthető dualisztikus hagyománynak a qumráni dualizmuson belüli lehetséges háttérszerepét, hatását mutattam be. Majd a Jubileumok hagyományának qumráni kozmikus dualizmus felé közelítő útját ecseteltem. Végül példát találtunk arra a szintézisre is, amikor a qumráni klasszikus dualizmus irataiban egyedi redaktori kezdeményezések mentén kozmikus dualisztikus eszméknek és különféle pszeudepigráf hagyományok angylaképzeteinek az összeolvadása valósult meg.

⁴¹ A magyar fordításhoz lásd Fröhlich, 2000. 179. A héber szöveg kiadásához lásd Yadin, 1962. 251–351.